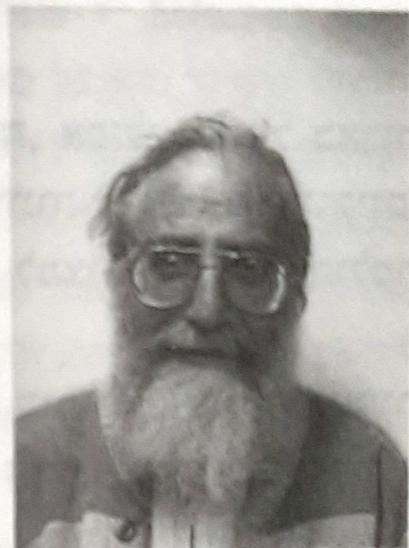

שלום רוזנברג

פרופ' לפילוסופיה ולמחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים.

עיקר עיסוקו בפילוסופיה של הדת, התגלות והרמניטיקה בהגות היהודית והכללית, דת ומוסד ביהדות, הגות והלכה.

פרשת "ויצא"

סולם-יעקב כמשל

פרשת "ויצא" מתחילה בחולמו של יעקב, ובו סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמיימה. לא לעמוד כאן על פרשת הסולם כשלעצמה כדי לפרש, אלא. נקודות מזוא לדיוון רחב ועקרוני יותר, שבו אנשה לפתח אשנב לשאלת הטקסט ופרשנותו. בשימוש זה בפרשת הסולם אין אני חדש דבר. בחרתי בה בעקבות הרמב"ם, שהצביע על הסולם כפרדיגמה של סגנון מקראי מסוים. הסברת דבריו והבהרת משמעותם הן מטרת שורות אלו. בכוונה אמנע מהייכנס למשמעות הפילוסופית שנוטן הרמב"ם לטקסטים שהוא מפרש. אתמקד כאן רק בטענות הפרשניות העקרוניות שבפתיחה בספר מורה נבוכים, ובהדרכתו לנו להיות רגילים יותר למה שהtekst מכיל.

בפתחה לספר מורה נבוכים מדגיש הרמב"ם את חשיבותו של המثل. כדי לחדור לעומקה של התורה, ואולי בעצם לעומקו של כל טקסט, علينا להבין את הסמנטיקה הבסיסית שלו, אך גם את המבנים הרטוריים היסודיים שבו. כדי להבין את התורה علينا להבין את הסמנטיקה: 'הسمות המשותפות' וסודות הסגנון המקראי שבמרכזן מצוי המثل, והטעות שהمثل מטעה מפני שלוקחים אותו "את המثل במקום הנמשל או את הנמשל במקום המثل". על זה מעד הרמב"ם:

ואחר שזכרתי המשלים אקדמים הקדמה, והיא זאת: דע כי מפתח הבנת כל מה שאמרו הנקאים ע"ה וידיעת אמיתתו הוा – הבנת המשלים ועניניהם ופרש מלותיהם. כבר ידעת אמרו ית': 'וביד הנקיים ארמה'; וידעת אמרו: 'חוד חידה ומשל משל'; וידעת כי, מרבית עשות הנקאים המשלים, אמר הנקיא: 'המה אמרים לי: הלא משל משלים הוा'. וכבר ידעת מה שפתח בו שלמה: 'להבין משל ומלייצה, דברי חכמים וחידתם' ואמרו במדרש: 'למה היו דברי תורה דומים עד שלא עמד שלמה? לבאר שהו מימה עמקים וצונניים ולא היה אדם יכול לשחות מהן – מה עשה פכח אחד? ספק חביל בחבל ומשיחה במשיחה ודלה ושתה; כך היה שלמה: ממשל למשל ומדובר בדבר, עד שעמד על בוריה של תורה...'... ושם נאמר: 'רבנן אמרו: זה שהוא מאבד סלע או מרוגלית בתחום ביתו, עד שהוא מדליק פתילה באיסר, מוצא את המרגלית; כך המשל הזה אינו כלום, ועל ידי המשל הזה אתה רואה את דברי התורה' – וזה דברם גם כן. והתבונן באורם ז"ל כי תוכות 'דברי תורה' הם המרגליות, ופשותו של כל משל 'אינו כלום', ודמותם הסתר העניין הנמשל בפשותו של משל למי שנפלה לו מרוגלית בቤתו, והוא בית אף, בלוט, ויש בו כלים רבים; והנה המרגלית בבית אף, אלא שהוא לא יראנה ולא ידע בה, וככלו יצא מרשותו, כי נמנעה ממנו תועלתה, עד שידליק הנדר, כמו שזכיר – אשר דומה לו הבנת עניין המשל (מורה נבוכים, פтиחה).

ברקע הדברים עומדת התיאוריה המרכזית של הרמב"ם על מהותה של הנבואה, ומתקף בכך גם על סגונונה. יש הבדל יסודי בין ההגות

המקראית להגות הפילוסופית. הפילוסופים משתמשים בשפה טכנית, לעומת זאת, המקרא משתמש בשפה ציורית, במטפורת וביחידות ספרותיות גדולות יותר, למשל. וזאת מסיבה כפולה, עמוקה העניין ומקוצר המשיגים: "ולעצם העניין ויקרתו והיות יכולתנו קצרה מהשיג עצם העניינים כפי מה שהם, הגיד לנו העניינים העמיקים מהם, אשר הביא הכרח החכמה האלקית להגידם לנו, במקרים וחידות ובדברים סתוםים מאר". ההבדל היסודי בין הפילוסופיה ובין המקרא מבלייט, לפי הרמב"ם, תופעה משותפת. שני המקרים אנו פוגשים שפה מיוחדת, לא את שפתנו היומיומית, המובנת לנו באופן אינטואיטיבי. המפגש עם השפה הטכנית ברור מאליו, אין לנו יכולות לטעת בו. לא כך המثل. רבים הם הטעויים ולא מסוגלים להבין את הזוֹאנו הספרותי העומד בפניהם. בעקבות כך כותב הרמב"ם "ויספיק לך, בקצת הדברים, שתבין מדברי, כי העניין הפלוני משל – ואם לא באך דבר יותר; וכי אמריו שהוא משל – כמו שהסיר הדבר המבדיל בין הראות והנראות". במלים אחרות, יש חשיבות לעצם הבנת מהו זה של הטקסט: האם הוא פשוטו, או שמא משל הוא? מתוך כך נוכל להתחאמץ ולהדרור אל מעבר למבנה השטח כדי להבין את משמעות העומק השקועה בו. אולם יש חשיבות רבה בעצם הטענה שלפניינו משל, אף אם לא נדע להבין את הנמשל המסתתר בו.

אלא שאין סוג אחד כולל של משל. כדי להבין נכונה את מהו זה של המثل, חייבים אנו להבחן בין שני סוגי שונים הכלולים בו: המثل הספרותי והמثل הנבואי. המثل הספרותי הוא יצירה מודעת, פרי פעילותו האינטלקטואלית של המחבר. לא אכנס לשערת של הרמב"ם בדבר סיבת התופעה, שבה מלבייש האדם את דבריו במעטה ציורי; יש מוטיבציות שונות מאחוריו מודה זו. על כל פנים, הצד השווה שבدرיכים אלה כוון הוא שאנו מצוים בפני יצירה מודעת. המثل הנבואי, לעומת זאת, הוא תוצאה של יצירה בלתי מודעת, שבה לא מהו זה המחבר מקור, אלא צינור: "וביד הנביאים אדמה". המסר הנבואי בא מ"שפע" שמקורו מעבר לאדם. הוא מגיע ל Hodut שמלבדו מגיע ה"מסר" לדמיונו של הנבואה, וזה מלבייש אותו בלבוש הפלסטי של המثل. רק לאחר מכן מתגלה המثل לחודעתו של

הנבי. ה"אני" המשמי, האמפيري, אינו מבין את המשל, את מה ש"אני" עמוק יותר מעצב. לפניו אכן שני סוגים שונים של טקסטים. יש בהםם הבדל פנומנולוגי. הם תוצאה של פעולות שונות לחלווטין. אל הסוג אחד יש לגשת במתודות הספרותיות. את הסוג الآخر יש למדוד לפי עיקרונו שונה לחלווטין, עיקרונו פסיכולוגי. פרשנות הנבואה דומה יותר לפרשנות החלום מאשר לפרשנות טקסט. לאור הנחת יסוד זאת יש לקרוא את החזונות הנבואים.

למרות המרחק בין סוגים המשל, יש בהםם הרבה מן המשותף. שיתוף זה קשור בהבנת המפתח הרמןוייטי שלו ייש לגשת לטקסט. כיצד יש לקרוא ולהבין משלים אלה? גם כאן מעמיד אותנו הרמב"ם בפני סכנת פישוט היתה. אין סגנון משותף לכל המשלים. יש משלים שביהם כל פרט הוא בעל משמעות; במשלים אחרים רק חלק מהמשל יש משמעות.

ודע – כי משל הנבואה יש בהם שני דרכם. מהם – משלים, שככל מלה שבמשל ההוא יש בה עניין; ומהם – מה הייתה כל המשל מجيد על כל העניין ההוא, ויבאו במשל ההוא הנמשל בדברים רבים מאד, אין כל מלה מהם נוספת עניין בעניין הנמשל, אבל הם ליפות המשל וסדר הדברים בו, או להפליג בהסתדר העניין הנמשל, וימשו הדברים כפי כל מה שרואין בגילויו של המשל ההוא. והבן זה מאד (שם).

המשל הקלסטי לסוג הראשון מצוי בחולם הסולם. נאמן למתחה שלו שיש בה גילוי בתוך הסתרה, חוזר הרמב"ם על הקטעים השונים של הטקסט, מתוך הדגשת העובדה שלכל קטע יש משמעות. כאן מתיחס הרמב"ם אל חזון הסולם שבפרשת השבוע, מתוך שהוא מנתח אותו על פרטיו. כל פרט משמעותו:

אמרו: 'זהנה סלם מצב ארצها' וגנו; כי אמרו: 'סלם' יורה על עניין אחד,

ואמרו: 'מצב ארצها' יורה על עניין שני,

ואמרו: 'יראשו מגיע השמיימה' יורה על עניין שלישי,

ואמרו: 'זהנה מלאכי אלקים' יורה על עניין רביעי,

ואמרו: 'עלים' יורה על עניין חמישי,

הרמב"ם מבהיר כאן שני קטיעים שונים בקהלת. הקטע הראשון הוא מפרק ד, 13-15:
טוב יلد מסכן וחכם מלך זקן וכסיל אשר לא-ידע להזהר עוד

והקטע השני מפרק ט, 13-16:
גם זה ראוי חכמה תחת השימוש וגדולה היא אליו. עיר קטנה ואנשים
בها מעט ובאה אליה מלך גדול וסביר אתה ובנה עליה מצודים גדלים.
ומצא בה איש מסכן חכם ומולט-הוא את-העיר בחכמתו
הנמשל מתחלק כאן למשלים שונים ואף מסתתר הסתרה כפולה
בעקבות הפיצול.
ואולם הרמב"ם מפתיע אותנו יותר, וטוען **שקיימת אסטרטגיה נוספת**,
עומקה יותר ונוועצת יותר.

ויתר עמק מזה – להיות המثل האחד בעצמו משל לעניינים רבים,
ישווה ראש המثل עניין אחד, וישווה אחריתו עניין אחד. ופעמ' יהיה
כלו משל לשני עניינים קרובים במין החכמה ההיא (מורה נבוכים,
פתחה).

כאן מגיעה הטקטיקה הספרותית לפסקת פיתוחה. לפניינו משל אחד
שבו שני נמשלים. הדוגמה השנייה של הרמב"ם פשוטה: במקרים
רבים יש בין תחומים שונים דמיון מבני. משל לנושא אחד הוא גם משל
לנושא אחר. לא כך המתודה הראשונה המפתיעה. נראה שדוגמה
 אחת עמדה בפני הרמב"ם – פרשת גן-עדן. יש במורה נבוכים שני
 פירושים לפרשה זו. האחד, הידוע יותר (מורה נבוכים א, ב), מציג את
 משמעות העצים, וביחד את מהות הידיעה, ידיעת הטוב והרע.
 הפירוש השני (מורה נבוכים ב, 30), הוא אלגורי במהותו ומסביר את
 מהות הדמיות הפועלות בפרשה: אדם, חוה, הנחש והשטן המסתתר
 בתיאור. איני מכיר הרבה נסיונות לתאם בין שני התיאורים האלה. על
 כל פנים, ברור לי שהמשמעות היא בלתי אפשרית. שני הפרקים מכילים
 פרשנויות שאינן מתאחות. נראה כי בדברים שהבאנו מן הפתיחה
 מסביר הרמב"ם את סוד הסתרה. לפניינו משל שיש בו שני נמשלים
 שונים. למה הדבר דומה? לצילום המתkeletal על-ידי חשיפה כפולה או

להמונה הנוצרת על-ידי פוטומונטז'. אף שלכארה תמונה אחת לפניו, לא נבין אותה אלא אם נתח אותה למרכיביה.

לפני הרמב"ם עמדו שני פירושים שונים לפרשת גנ-עדן. פירושו של ר' אברהם בר חייא בספר מגילת המגלה, ופירושו של ר' שלמהaben גבירול, שזכינו והשתمر בפירושו הארוך של ר' אברהםaben עזרא לتورה. נראה לי כי הרמב"ם קיבל את שני הפירושים האלה כאמתיתים ונכונים – לא בפרטים, אלא בכיוונים השוניים עליהם הם מצביעים. ר' אברהם בר חייא השפיע על פירושו בחלק א' פרק ב. ר' שלמהaben גבירול השפיע באופן מכריע על פירושו האלגוריא בחלק ב'. אלא שכן הכנס הרמב"ם שינויים מרחיקי לכת לפירוש, בעקבות ההבדלים שבין עמדתו הפילוסופית האリストטלית ובין עמדתו הניאו-אפלטונית של גבירול. אינני יכול לעמוד כאן על שינויים חשובים ואף גורליים (!) אלה שהרמב"ם עשה. כאן רוצה אני רק לתת את הדעת על התזה העקרונית שלפיה יש להבין את המשל במהותו הכלולה.

את הבדיקה היסודית שלנו קבענו מתוך עיון ב邏輯ה של עיצוב המשל. האם המשל הוא תוצאה של יצירה מודעת או בלתי מודעת? ניתן להוסיף כאן פרספקטיבנה נוספת, להסתכל על המשל בצורה שונה. רמזנו על קיומם של מניעים שונים למשל. הוגם שונים הערו שבשניות זו נעוצה הבדיקה בין האלגוריה ובין הסמל. הסמל מגלה, האלגוריה מכסה. המושג כסוי רמז שקיימת דרך אחרת לבטא את התוכן, דרך ברורה ומובנת באופן מיידי. ולמרות זאת בוחרים אנו לעיתים בדרך האורך והבלתי ברורה. ייתכן שאנו עושים זאת כדי ליצור הפתעה או כדי ליצור רושם חזק יותר על האדם כאשר יגלה את הנמשל המסתתר בתוכו. פעמים רבות המשל הוא אמצעי פדגוגי, כפי שטען הרמב"ם בפתחה, נר שהדלקתו מאפשרת את מציאת המרגלית, בלשונו. לעיתים המשל הוא תוצאה של פעולה צנזורה. המשל בא לכוסות כדי למנוע את הסכנות האורבות למי שמציע עמדה פילוסופית מסוימת, או אולי כדי למנוע את הסכנה שהדעתות עשויות לגרום למי שאינו ראוי לקבל אותן.

לפנינו אכן שני סוגים של משלים. בהתאם לטיפולוגיה כי האלגוריה מכסה ואילו הסמל מגלה – מגלה תחום שאין לנו יכולם לגשת אליו בדרך אחרת – האלגוריה היא דרכה של הפילוסופיה הרציונליסטית

ואילו הסמל – של המיסטיקה. לכארה, הרמב"ם הוא כולו רציונליזם. במורה נבוכים לימד אותנו שהמשל הוא תוצאה של תופעה נבואה שבאה לגלוות אמיתות או אף תחומיים הסגורים בפני האדם. בפתחה לספר מורה נבוכים לימד אותנו שיתכן שהסמלה איןנו נחלת הנביאים בלבד, וכל אדם יכול לפעמים להבין את המציאות על-ידי משל, שאולי אין הוא מבין באופן מדויק וברור את תוכנו.

גם החכמים מדברים בחידות ובמשלים:

ודבו בהם החכמים ז"ל בחידות ומשלים, להמשך אחר דרך ספרי הקודש... ולא תחשב שהסודות העצומות ההם ידועות עד תכליתם ואחריתם לאחד מהם. לא כן, אבל פעם יוצץ לנו האמת, עד שנחשבנו יומם; ואחר כן יعلמוו הטעמים והמנגנים, עד שנשובה בלילה חשן, קרוב למה שהיינו תחלה, וניהיה כמו שיברך עליו הברך פעם אחר פעם – והוא בלילה חזק החשן (מורה נבוכים, פתיחה).

הברך המAIR את החושך הוא ייצוג לנבואה. לפי הרמב"ם יש מי "שלא הגיע למדרגה שיואר חשבו בברך". אולם האור מגיע אליו, כמו שהוא מגיע מתוך השתקפות באבני היקרות "אשר יairo במחשי הלילה". זהה, לדעתי, ההשראה המגיעה לחכמים, וגם תפישתו את הסמלים.

ואפלו האור הקטן אשר יורח עליינו גם כן אינו תדר, אבל יצוץ ויעלם, כאלו הוא 'להט החרב המתהפקת'. וכך אלു העניינים יחלפו מדרגות השלמים. אמנם אשר לא ראו אור כלל אפלו יומם אחד, אבל הם בלילה יגשוו – והם אשר נאמר בהם: 'לא ידעו ולא יבינו, בחשכה יתהלך' – ונעלם מהם האמת כלו, עם חזק היראותו, כמו שאמר בהם: 'זעתה לא ראו אור, בהיד הוא בשחקים', והם המונע העם...

ודע – כי כשירצה אחד מן השלמים, כדי מדרגת שלמותו, לזכור דבר מה מה שהבין מלאו הסודות, אם בפיו או בקולמוסו, לא יוכל לבאר אפילו מעט השיעור אשר השיגהו באור שלם בסדר, כמו שיעשה בשאר החכמות שלמורים מפרסם. אבל ישיגו בלמודו זולתו מה שמצאהו בלמודו לעצמו – רצוני לומר: מהיות העניין מתראה, מצין, ואחר יעלם (שם).

כל אדם המעמיק בשאלת זוכה להשראה שלפעמים הוא עצמו לא יוכל להבין עד סופה. לפעמים באה השראה זו לידיו ביטוי במשל. נראה שהרמב"ם הטרים כאן את הרעיון המודרני שליפוי השכל יודע, אך רק הדמיון מבין. המשל הוא תוצאה של האינטראקציה בין השכל לדמיון. משל מהמזהה הרחוק מתאר לנו אדם המצביע באצבעו על הירח. שני אנשים. אחד חכם ואחד סכל, מביטים עליו. החכם מסתכל על הירח, הסכל על האצבע.

הنمישל של משל זה הוא כМОבן המשל **בעצמו**. ואכן הרמב"ם הדגיש בפתחה את הסכנה הגדולה המאיימת על מי שייקח את המשלים "על פשוטיהם". בניסוח אחר הדגיש הרמב"ם את דבריו **חו"ל שהבאנו לעיל, המשווים את המשל לנו**:

רבנן אמר: 'זה שהוא מאבד סלע או מרגלית בתחום ביתו, עד שהוא מדליק פהילה באיסר, מוצא את המרגלית; כך המשל הזה אינו כלום, ועל ידי המשל הזה אתה רואה את דברי התורה' – זהו דברים גם כן. והתבונן באורם ז"ל כי תוכות דברי תורה הם המרגליות, ופשותו של כל משל 'אינו כלום', ודמותם הסתר העניין הנמשל בפשותו של משל למי שנפלה לו מרגלית בpritesו, והוא בית אפל, כלום, ויש בו כלים רבים; והנה המרגלית בprites אפל, אלא שהוא לא יראנה ולא ידע בה, וכאלו יצא מרשותו, כי נמנעה ממנו תועלתה, עד שידליק הנר, כמו שזכר – אשר דומה לו הבנת עניין המשל (שם).

אכן הסכל מסתכל על הפרוטות של המשל, בעוד שהחכם הוא אשר מחפש את המרגלית האבודה של הנמשל.

אולם הפתיחה של הספר מורה נבוכים מלמדת אותנו שאולי טעות בידינו, ולמרות הכול המשל על מי שצביע על הירח מטעה. מי שמסתכל על האצבע אינו בדיק סכל. אומנם כן, החכם גילה את השפה. אך מי שכונה סכל גילה את המטא-שפה. חכמים רבים פנו אל הרמב"ם כדי להבין את הנמשל שבמשל. אנו פנינו כאן אל הרמב"ם כסכל הרוצה ללמידה לא על הירח, אלא על האצבע, לא על הפילוסופיה שהתיישנה, אלא על טבעו וטיבו של המשל. ודברים אלה משל הרמב"ם לא פג טעם ולא נס ליהם.